

УДК 74.204

Борис Наумов

ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ – ПОЛІЦЕНТРИЗМ (НОВАТОРСЬКА ІДЕЯ ШКОЛИ-ПОЛІЦЕНТРУ)

A Розглядаються результати п'ятнадцятирічного дослідження поліцентризму як людиноцентристської системи сучасної педагогіки. Основна увага приділяється історії, методології, теорії, технології і практиці реалізації цілісного підходу до особистості школяра в педагогіці. Сформульовані перспективи подальшого дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: поліцентризм, результати, перспективи дослідження.

Борис Наумов. Человекоцентристская система современной педагогики – полицентризм (новаторская идея школы-полицентра).

A Рассматриваются результаты пятнадцатилетнего исследования полицентризма как человекоцентристской системы современной педагогики. Основное внимание уделяется истории, методологии, теории, технологии и практике реализации целостного подхода к личности школьника в педагогике. Сформулированы перспективы дальнейшего исследования данной проблемы.

Ключевые слова: полицентризм, результаты, перспективы исследования.

Boris Naumov. Polycentrism as a human-centered system of current pedagogy.

S The paper treats the outcomes of 15-year's exploration of polycentrism as a human-centered pedagogic system. The focus is on history, methodology, theory, technology and practice of the implementation of the holistic approach to the person of a learner in pedagogy. The perspectives of the further elucidation of the challenge have been presented.

Key words: polycentrism, outcomes, perspectives of research.

Постановка проблеми. Виповнюється 15 років відтоді, коли на V Всеукраїнських читаннях «Василь Сухомлинський і сучасність» була опублікована перша стаття «Видатний гуманіст-педагог В. О. Сухомлинський як попередник поліцентризму» [1]. У ній уперше викладені результати розроблення нової людиноцентристської, теоретико-методологічної та дослідно-експериментальної системи сучасної педагогіки поліцентризму. З того часу постійно розробляємо цю систему за такими напрямками: історія – методологія – ідеологія – теорія – технологія – практика.

Мета статті – концептуально викласти результати нашого дослідження й обґрунтувати перспективи подальшого розроблення людиноцентристської системи.

Виклад основного матеріалу.

1. ІСТОРІЯ. Людство завжди цікавило проблеми повноцінного розвитку людей. На жаль, не завжди вдавалося створити ефективну систему цілісного виховання та навчання дітей і підлітків. Нами викладена історіографія цільного підходу в Україні, розпочинаючи з аналізу поглядів видатного просвітника, філософа й педагога Г. С. Сковороди і завершуючи дослідженнями Вальдорфської педагогіки [2].

У Росії основоположником такого підходу й попередником поліцентризму був С. Т. Шацький, який у 1905 р. створив у Москві для дітей із робітничих сімей товариство «Сетлемент». Уперше в історії царської Росії було організовано об'єднання дітей і дорослих, які займалися в по-

зашкільний час різноманітною діяльністю дітей. Система такої діяльності розвивалась і в радянський період, набуваючи поширення по всій країні.

В Україні нарізні камені нової цілісної системи розвитку дітей і підлітків заклали в різний час новатори педагогіки А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, О. А. Захаренко, В. І. Курочка. Крім проведення урочної роботи, вони творили позашкільні центри організації різноманітної діяльності вихованців і школярів. Нині з позиції першої третини XXI ст. захоплюєшся новою технологією організації єдиного (цілісного) педагогічного процесу, що забезпечував навчання, трудову діяльність і насичений різноманітними справами активний відпочинок дітей і підлітків. Досвід цих геніїв педагогіки й освіти не втратив своєї актуальності й зараз. Це їхній внесок у майбутній розвиток середньої освіти, який передбачає побудову цілісної освіти й цілісної педагогіки, що зможуть забезпечувати повноцінний розвиток особистості школярів як неповторної індивідуальності, яка дуже глибоко реалізує свою суть громадянина, трудівника, сім'янина як цілісна людина. Необхідно відзначити, що тільки в період «безвременья» державної ідеології виникла унікальна можливість створити справжню систему світоглядних цінностей, що забезпечують повне розкриття можливостей і здібностей кожної дитини.

2. МЕТОДОЛОГІЯ (ІДЕОЛОГІЯ) ПОЛІЦЕНТРИЗМУ. Основа для розроблення цього компонента людиноцен-

тристської системи – цілісний підхід до розвитку людей (школярів, студентів, педагогів) у філософії, психології, педагогіці. Результат розроблення цього напрямку – сформульована нами загальнолюдська ідея, яка може стати національною в будь-якій державі світу, що відстоює гуманне ставлення до людини: «Цілісний розвиток кожної людини – умова цілісного, повноцінного розвитку всіх». Ця загальнолюдська ідея обумовлює побудову системи цілісної освіти на основі формули освітньої політики «Здоров'я. Духовність. Творча активність». Методологія цієї формули вимагає триєдиного підходу до розвитку людини як біологічної, духовної і соціальної істоти. Треба відзначити, що християнська антропологія за тисячоліття свого розвитку також вийшла на триєдине розуміння людини як духу, душі і тіла. У цьому є якась глибинна залежність, яку не завжди враховує сучасна педагогіка.

Нами сформульовано новий погляд на проблему цілісного розвитку людей [5]. Необхідна нова система знань про повноцінний і повнокровний, цілісний розвиток людей. Таким чином, прийшли до необхідності створення нової системи в педагогіці – поліцентризму. Термін виник у результаті осмислення багатьох чинників розвитку цілісної особистості. Багато – і є полі. Багато чинників повноцінного розвитку особистості потребує багатьох центрів у педагогічному процесі, а не тільки класних приміщень. Звідси і назва нової моделі середньої школи – поліцентр.

У 2002 р. нами викладені результати понятійно-термінологічної роботи [6]. Крім понять, що відносяться до проблеми цілісності в педагогіці (цілісність педагогічної діяльності, цілісність мети, цілісність предмета, цілісність класифікації засобів, цілісність змісту, цілісність результату, цілісність особистості, цілісний розвиток людини), розкриваються ще й такі поняття: поліцентричний метод, поліцентр, поліцентризм, поліцентрологія, педагог-поліцентрист, поліцентричний процес, поліцентрична освіта, поліцентричні основи методик тощо.

Стає все зрозумілішим, що нова система педагогіки вимагає іншого підходу до середньої і вищої педагогічної освіти. Потрібне було обґрунтування п'ятої ненасильницької революції в системі освіти – революції цілісного підходу [7], бо існуючі й досі чотири революції зосереджували увагу або на особистості вчителя (1), або на писемності (2), або на книзі (3), або на комп'ютері (4). Гаслами нової революції стають такі поняття: «Синтез. Інтеграція. Цілісність». Тобто необхідне врахування всіх основних способів впливу на цілісну людину, що передбачає синтез впливу (підтримки) школяра, студента, інтеграцію навчального і виховного процесів у єдиний цілісний педагогічний процес, цілісний розвиток людини. Саме поліцентризм, який розробляє основні механізми цілісного розвитку людини, дозволяє враховувати головні джерела цього розвитку, подолати, по-перше, предметоцентризм, який широко розповсюджений у сучасній системі освіти світу, по-друге, педоцентризм, прихильники якого вимагають врахування безпосередніх інтересів і нахилів дитини, і, по-третє, політехнізм, теорія і практика якого були широко розповсюджені в СРСР. Ця революція вимагає, перш за все, реалізації принципу цілісного підходу в науковій і практичній педагогічній діяльності. Треба відзначити, що в сучасних посібниках із педагогіки недостатньо приділяється уваги висвітленню цього принципу. А він дуже важливий, тому що дозволяє враховувати: суть цілісної людини як біо-духо-соціо істоти; сфери життєдіяльності людей (фізичну, емоційну, розумову, практичну та спілкування); інваріанти цілісного розвитку людини (організм, емоції, мислення, мораль, знання, діяльність, спілкування); види діяльності школярів (навчально-пізнавальну, фізичну, виробничу працю, соціальну діяльність, ігрову, естетичну, екологічну, етичну, організаторську, спілкування, побутову, дозвілля); сфери діяльності (природу, космос, суспільство, формацію, виробництво, техніку, мислення, науку, мистецтво, мораль). Врахування всіх цих

елементів, що впливають на повноцінний і повнокровний розвиток людини, дає змогу уникнути однобічності в становленні особистості школяра як цілісності.

Майбутні педагоги повинні знати про вплив усіх чинників розвитку людини, тому сучасній педагогіці потрібно повернутися обличчям до цієї проблеми й усунути існуючу прогалину в підручниках і науці.

Суть сучасної методології цілісного підходу в педагогіці полягає в тому, щоб не тільки пізнавальна діяльність була сенсом життя школяра, але й фізичний розвиток як запорука його здоров'я, а також соціальна діяльність, що формує громадянські якості особистості школяра. Тобто триєдиний поліцентричний підхід до цілісної людини, що забезпечує духовне, фізичне, моральне, інтелектуальне й соціальне здоров'я школярів. Природа – Всесвіт, суспільство – людство, мислення – свідомість – ось найважливіші сфери, до яких необхідно залучати молоді покоління, не зациклюючись на жодній із них. Тільки у взаємозв'язку, у взаємодії з ними можлива повноцінна і цілісна людина.

3. ТЕОРИЯ. У цьому напрямку наукового пошуку, перш за все, розроблена теорія цілісної педагогічної діяльності (ТЦПД), яка дозволила розкрити зміст і результати дій педагогів у єдиній педагогічній п'ятиелементній структурі цілісності цілі – предмета – засобів – процесу середньої загальноосвітньої школи [11]. Системотвірним компонентом ТЦПД є мета цілісного розвитку особистості школяра. Були виявлені інваріанти і система цілісних (теоретичних і практичних) відносин до дійсності, що становлять ядро цілепокладання і дають змогу враховувати все багатство об'єктивного світу. Розроблена процесуальна класифікація цілей від індивідуальних (педагогів і учнів) до кінцевої мети навчально-виховного закладу. Було виявлене недостатнє розуміння цілей своєї педагогічної діяльності вчителями сучасної школи. Другий компонент педагогічної діяльності – предмет. Він означає те, на кого спрямована діяльність. У цьому випадку це цілісна особистість школяра, пов'язана з тріадою «діяльність – потреба – здатність».

Необхідно відзначити, що сучасна педагогіка не завжди аналізує цілісну особистість школяра. Найчастіше вивчаються функції пізнавальної діяльності учня при опануванні ним будь-якого конкретного навчального предмета, передбаченого навчальним планом, або при вивченні соціальних ролей вихованця в процесі різноманітних видів позаурочної, позашкільної діяльності в другу половину дня. Ці дослідження, звісно, потрібні.

Але якщо вони не завершаються синтезом діяльності і спілкування школярів як цілісної особистості, то виникають фрагментарні уявлення про життя школярів, що призводить до гіпертрофії якогось окремого напрямку виховання і навчання, що не дозволяє бачити цілісний підхід до розвитку цілісної людини. Те, що необхідно подолати в сучасній педагогіці, добре видно при вивченні наступного компонента ТЦПД – змісту. Він і досі регламентується навчальним планом і навчальними програмами. Ми ж відстоюємо інший постулат із цієї проблеми, а саме: необхідність розроблення навчально-виховного плану, який визначав би зміст діяльності школяра в першу і другу половини дня. Тобто враховував би організацію різноманітної навчально-пізнавальної діяльності впродовж дня, тижня, семестру, всього навчального року. Для цього потрібна різноманітна палітра впливу на школярів, не тільки словесно-крейдовий характер діяльності в класній кімнаті, а саме: особистісні, матеріальні, технічні, організаційні засоби, а також засоби метадіяльності. У зв'язку з цим потрібна цілісна класифікація засобів педагогічної діяльності, використовуючи які вчитель міг би власним прикладом, словом, ділом, організацією фізичних вправ розвивати повноцінну особистість. Результат ТЦПД – врахування та оцінювання єдності вихованості й навченості школяра. Для цього нами розроблений зошит діагностики цілісного

розвитку особистості за трьома ознаками – пізнавальний (що і як знає школяр); поведінковий (що і як робить); емоційний (що і як відчуває). На нашу думку, це дозволяє розглядати особистість школяра як знаючу, творчо мислячу і діючу, адекватно реагуючу цілісну людину.

Плідна діяльність учителів на основі ТЦПД можлива при створенні нової поліцентричної освіти [12]. Нами визначені її ціль і критерій, принцип і закони, функції, зміст і предмет, формула та основні види діяльності в цілісному педагогічному процесі, типові цілісні стосунки школярів, цілісний навчально-виховний план поліцентру, система забезпечення реалізації цілісної освіти. Розуміючи всю складність проблеми визначення змісту поліцентричної освіти, бачимо такі кроки втілення цієї теоретичної концепції в реальність. Це, по-перше, розроблення і прийняття методологічних основ. Зараз в Україні ці основи стандартів освіти враховують компетентнісний та особистісно зорієнтований підходи. Необхідний перехід на цілісний підхід людиноцентристської педагогіки, яка плідно розвивається у ХХІ ст. (В. Г. Кремень, І. Д. Бех, О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко та ін.). І після розроблення наукової парадигми цілеспрямовано провести її положення й утілити в навчально-виховний план, у програми виховної та навчальної діяльності педагогів і учнів. Тоді з'являться нові покоління підручників і навчальних посібників, увесь навчально-виховний комплекс, технологічні карти й методики. Принципова відмінність поліцентричної освіти полягає у формулах «клас + центр», «урок + гурток». Тобто, крім класної кімнати, необхідні приміщення для різноманітної діяльності школярів спортом, трудом, естетикою, екологією, спілкуванням і т. д.

Поліцентрична освіта націлена на формування знань учнів, які будуть апробовані в практичній їхній діяльності вже в період навчання і виховання. Сучасна школа ж користується гаслом «Учись, потім тобі знадобиться». Перенасичення інформацією підриває психічне і фізичне здоров'я школярів, стримує розкриття можливостей і здібностей, їхньої унікальності як неповторної особистості. Сучасним теоретикам необхідно усвідомити, що треба робити учням: засвоювати знання, нагромаджені людством, чи оволодівати інформацією для конкретної діяльності в сучасному суспільстві. Нинішній світ, що постійно змінюється, не дає змоги нікому знати все, бути енциклопедистом. Реальні умови сучасного життя вимагають знань, необхідних для професійної діяльності. Щоб уникнути однобічності, потрібні не тільки знання, але й повнокровний спосіб життя, досвід здорового фізичного й психічного життя. Через те, що знати все неможливо, необхідно враховувати чинники впливу природи й суспільства, а не тільки пізнавальної діяльності. Це не означає зменшення ролі знання. Необхідно враховувати те, що у світі, який динамічно змінюється, потрібно вчитися впродовж усього життя. Забезпечити це може тільки поліцентричний підхід до освіти, який ураховує всі основні сфери життєдіяльності школярів.

4. ТЕХНОЛОГІЯ. Нами розроблений поліцентричний метод – технологія цілісного розвитку особистості школяра [13]. Принципова її відмінність – уведення першої і другої половини дня школяра. У першу половину дня школяр займається предметним навчанням. Вивчаються предмети: мова і література (рідна, корінної національності, іноземна); математика; природничий цикл (фізика, біологія, хімія); людинознавство і суспільнознавчий цикл. Цим заняттям учні відводять чотири години щодня впродовж навчального тижня. Друга половина дня зайнята різноманітною самостійною творчою діяльністю школярів і спілкуванням у процесі праці, фізичною діяльністю, естетикою і вільним вибором дій у матеріальних центрах. Так ми називаємо приміщення з обладнанням, сировиною та інструментами, що можуть бути створені в навчально-виховному закладі, або, якщо це недалеко від школи, позашкільних закладах додаткової освіти, як це називається в Росії. Сенс цього підходу по-

лягає в тому, що школярі повинні бути не лише об'єктом словесного впливу з боку педагогів, а й залучені в різноманітні справи за інтересами. Причому це мають бути як музичні і спортивні школи, так і центри творчої діяльності дітей і підлітків.

Новація полягає в тому, що це повинно бути не тільки на районному рівні, як прийнято зараз, а й у навчально-виховних закладах. Тоді ці школи стануть поліцентрами, тобто організацією багатьох видів різноманітної діяльності школярів. За такого підходу школи-поліцентри будуть зайняті не тільки інтелектуально-пізнавальною діяльністю, тим, що називаємо навчанням у традиційному розумінні цього поняття, а й відновимо організацію трудової діяльності, для якої потрібні майстерні, навчально-виробничі цехи й комбінати, шкільні заводи, а також інші центри, що організовуватимуть не тільки працю для виготовлення матеріальних цінностей, а й визнаватимуть суспільно цінним заняттям діяльність у сфері художньої творчості та інших сфер мистецтва, як етики і т. д. Спортивно-фізична діяльність, як відзначали вище, також повинна бути різноманітною і звичною для молодого покоління, бо здоров'я кожної людини – основна цінність у житті. Соціальна діяльність має сприяти розвитку громадянських якостей школярів у різноманітних громадських організаціях. Необхідна нова система ідейно-політичного виховання молоді.

Не можна забувати, що значний період перебування в школі учень є дитиною і йому потрібна ігрова діяльність на ігрових майданчиках, ігroteках, які мають бути в школі-поліцентрі. Для естетичної діяльності треба мати в школі актовий зал, самодіяльний театр, оркестр та ВІА, хореографічний гурток, студії образотворчого мистецтва і фото. Дуже важлива для формування позитивного ставлення до природи екологічна діяльність, яка вимагає при кожній школі квітників і саду, теплиць, вольєрів для тварин. Спілкування і побутова діяльність потребують дотримання санітарно-гігієнічних норм в учнівських колективах, у краєзнавчій і туристсько-екскурсійній діяльності школярів. А розпочинати цю роботу потрібно з обладнання теплих вбиралень, яких поки що немає приблизно в одній третині сучасних шкіл. Ці перераховані вище види діяльності є й у сучасній школі, але обсяг і поєднання цих видів незмірно нижчі, ніж має бути для організації повноцінного життя школярів.

Для всього цього необхідні кошти й підготовлені педагоги нового типу. Кошти потрібно закладати не лише в державному бюджеті, а й треба передбачати пільги для спонсорів. І, звичайно ж, не обійтися без залучення коштів фізичних осіб (батьків, родичів дітей, зацікавлених людей та ін.). Така система фінансування повинна бути налагоджена. Наразі ще спостерігаємо її нестабільність із проявами всіляких порушень. А педагога треба готувати в педагогічному виші не лише до навчальної діяльності, але й виховної роботи як класного керівника, так і керівника творчого гуртка зі свого предмета і виду діяльності.

Потрібна конкретизація технологічної моделі школи-поліцентру з урахуванням особливостей початкового, основного і старшого ступенів школи, соціальних, регіональних відмінностей у місті й у сільській місцевості. Необхідне розроблення нових методик діяльності педагогів і вихованців, бо при створенні школи-поліцентру значне місце займатимуть не тільки навчальна робота в класі, але й різноманітна діяльність школярів у позаурочний час у другій половині дня. Але зрозуміло одне: потрібна модернізація середньої школи, приведення її до стану, якого вимагають суспільство та економічні потреби держави в першій третині ХХІ ст. Таким чином, підходимо до головного питання – впровадження системи поліцентризму на практиці.

5. ПРАКТИКА. Шляхам реалізації поліцентризму присвячена низка статей і посібник [14; 15]. Нами розроблені і частково перевірені етапи становлення школи-поліцентру.

Починаючи з організації самостійної творчої урочної й позаурочної діяльності школярів, необхідно йти до об'єднання творчих кімнат, створювати майстерні, творчі об'єднання, згуртовувати єдиний виховний колектив із центрами роботи з дітьми, що стануть основою нової технології «клас + центр». Продовжуючи перетворення середньої школи в поліцентр, необхідно створити навчально-виробничі цехи і шкільні заводи, здатні забезпечувати цілісний педагогічний процес. У 1998–2002 рр. нами був проведений експеримент з упровадження елементів поліцентричного методу в роботу середніх загальноосвітніх шкіл № 52 Київського і № 97 Московського районів м. Харкова. Осмислюючи результати дослідно-експериментальної роботи, бачимо плідність її проведення на науковій основі.

Директор школи № 52 Н. В. Прибиловська, з якою була реалізована програму науково-дослідної роботи зі створення школи-поліцентру, відзначає, що гіпертрофія словесного впливу на школярів повинна бути подолана організацією їхньої різноманітної діяльності. Щоб організувати таку діяльність, потрібні кошти для створення центрів позаурочної діяльності. І, розуміючи це, було докладено максимум зусиль для створення першого науково-виховного центру краєзнавства, в якому учитель історії О. Б. Майборода залучав школярів до пошукової роботи з вивчення історії Харківщини, гербів окремих міст області. Учні готували реферати про губернаторів Харківської губернії, представників духовенства, видатних діячів.

Центр «Берег дитинства», приурочений 15-річчю створення навчально-виховного закладу. В його експозиції знаходяться матеріали, що розповідають про історію державного науково-виробничого об'єднання «Комунар», на якому працюють більшість батьків учнів школи, а також стенди про педагогічну історію школи, педагогів та учнів.

Центр етики й естетики прикрашають репродукції відомих художників, картини художників-аматорів. Тут зібрані альманахи віршів учнів початкової школи, альбоми написаних ними казок.

Центр правової освіти, в якому діти користуються літературою з правових питань, обговорюють актуальні питання прав молоді, планують роботу лекторію. Уже після рамок офіційного експерименту, але за логікою проводжуваної роботи в школі був створений фітоцентр і теплиця, де вихованці вирощували різні чудові рослини.

Центр «Пам'ять», присвячений учасникам Перемоги над фашистською Німеччиною, де зібрані матеріали про героїчну боротьбу учасників Великої Вітчизняної війни. І зараз у школі діє Парламентська республіка, яка сприяла організованості учнівського самоврядування, координацією діяльності якого займаються різні комісії – з національних питань, знань, фізичної культури і здоров'я, дисципліни і порядку, милосердя, з екологічних питань, культури та інформації. Їхня робота має цілеспрямований характер, охоплюючи всі сторони життя школи.

У цілому досвід роботи школи показав перспективність та ефективність діяльності в напрямку створення поліцентру. У 2012 р. школа на Національній виставці досягнень освіти України була відзначена дипломом за впровадження інновацій в освіті.

ЗОШ № 97 (директор В. П. Кузнецова) ще до початку експерименту поділяла наші погляди відносно створення поліцентру. У школі велика увага приділялась позаурочній роботі. Тому основна ідея поліцентричного процесу «50х50», що означає об'єднання навчального та виховного процесів у єдиний педагогічний процес розвитку цілісної особистості школяра, послідовно втілювалась у діяльності цієї школи [14, с. 5–8].

Отже, необхідна державна фінансова підтримка цієї інноваційної діяльності, потрібна мотивація історичної неминучості модернізації середньої школи, підготовка

вчителів і управлінців на основі ідей і положень поліцентризму. Головну увагу треба приділяти практичній діяльності школярів, бо саме цей вид діяльності є критерієм знань учнів [15].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Цілісний підхід у педагогіці XXI ст. має на увазі вирішення таких проблем:

Методологія цілісного підходу – філософські, психологічні, педагогічні підстави.

Теорія цілісного підходу в педагогіці: теорія розвитку цілісної особистості школяра, студента, педагога в єдиному педагогічному процесі середньої і вищої школи; теорія розвитку особистості як цілісної індивідуальності; сучасна теорія розвитку цілісної людини.

Технологія цілісного підходу: технологія цілісного педагогічного процесу сприяння людині в розвитку її особистості та індивідуальності; технологія цілісної педагогічної діяльності; технологія цілісної навчальної діяльності школярів, студентів; технології організації та реалізації моделі школи цілісного розвитку особистості; технологія управління цілісним підходом в освіті; технологія підготовки педагогів-поліцентристів.

Практика реалізації цілісного підходу в педагогіці та освіті: реалії цілісного підходу в теорії і практиці сучасної педагогіки; реалії цілісного підходу в середній освіті України та Росії; реалії цілісного підходу у вищій педагогічній освіті; реалії цілісного підходу в системі підвищення кваліфікації працівників освіти; реалії цілісного підходу в діяльності органів управління.

Стратегія розвитку багатомірної педагогіки розвитку людини як цілісності у XXI ст. Поетає завдання розроблення загальнометодологічної концепції розвитку особистості цілісної людини. Для цього необхідна технологія дослідження цілісного підходу в педагогіці (теоретичного, експериментального, дослідного).

Поліцентризм як найновішу систему в педагогіці розглядаємо як новий науковий напрям розвитку гуманізму сучасності, частину цілісного підходу до розвитку людини. Не виключаємо можливості проведення інших досліджень. Закликаємо об'єднати зусилля дослідників і практиків навколо наукової парадигми поліцентризму [16], за якою стоять 35 років невпинних пошуків автора і результати 15 років розвитку цієї системи. Сподіваємося, що поширення положень цієї системи сприятиме модернізації освіти України.

Література

1. Наумов Б. М. Видатний гуманіст-педагог ХХ століття В. О. Сухомлинський як попередник поліцентризму / Б. М. Наумов // Педагогіка Василя Сухомлинського на зламі епох : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. та V Всеукр. пед. читань / за заг. ред. акад. АПН України О. Я. Савченко та ін. – Київ; Кіровоград, 1999. – С. 45–48.
2. Наумов Б. Цілісний підхід до виховання і навчання дітей / Б. Наумов // Шлях освіти. – 2005. – № 5. – С. 37–40.
3. Наумов Б. Н. Педагогическая деятельность как целостный процесс / Б. М. Наумов. – Харьков, 1992. – 80 с.
4. Наумов Б. Н. Теоретические основы целостности педагогической деятельности / Б. М. Наумов. – Харьков : Основа, 1994. – 196 с.
5. Наумов Б. М. Люди самі вирішують усе! : Маніфест цілісного розвитку людини / Б. М. Наумов // Гуманітарні науки. – 2006. – № 1. – С. 4–10.
6. Наумов Б. М. Основні поняття поліцентризму. Теорія та методика навчання і виховання : зб. наук. праць / Б. М. Наумов; за ред. чл.-кор. АПН України Г. В. Трощюк. – Харків : ОВС, 2002. – Вип. 9. – С. 16–22.
7. Наумов Б. М. Поліцентризм як основа революції цілісного підходу в освіті України / Б. М. Наумов // Педагогічна газета. – 2001. – 11/89. – С. 10.
8. Наумов Б. Н. Предмет, состав и функции целостной педагогической деятельности / Б. М. Наумов // Актуальные проблемы социальной работы, экономики, образования и культуры. – Ростов н/Д : НБ, 2005. – С. 94–99.
9. Наумов Б. М. Зміст поліцентричної освіти (досвід постановки проблеми). Педагогіка та психологія : зб. наук. праць / Б. М. Наумов; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Харків : ХДПУ, 2000. – Вип. 15. – С. 35–44.
10. Наумов Б. М. Поліцентричний метод : перша педагогічна технологія цілісного розвитку особистості / Б. М. Наумов. – Харків : Оригінал, 1999. – 280 с.
11. Наумов Б. Створення поліцентру на Слобожанщині : історія, теорія, практика (експеримент) / Б. М. Наумов // Рідна школа. – 2002. – № 6. – С. 5–8.
12. Наумов Б. М. Поліцентр як джерело розвитку школи / Б. М. Наумов // Рідна школа. – 2006. – № 7. – С. 3–6.
13. Наумов Б. М. Школа-поліцентр: модель, плани, організація діяльності / Б. М. Наумов. – Харків : Кросроуд, 2010. – 119 с.
14. Наумов Б. М. Дії, творчий вчинок особистості на основі почуттів, знань, мислення, моральності – сила! / Б. М. Наумов // Освітні коментарі. – 2011. – № 4. – С. 7–17.
15. Наумов Б. До питання про практичну підготовку школярів. Директор школи, лицею, гімназії / Б. М. Наумов. – 2011. – № 6. – С. 64–69.
16. Наумов Б. М. Яка школа навчить мислити! : Теорія і практика цілісної педагогіки / Б. М. Наумов // Гуманітарні науки. – 2009. – № 2. – С. 139–146.